

*Etablering af en dansk
historiografisk forskningstradition
1975-1985*

AF

BENT RAYMOND JØRGENSEN

I 1970'erne og i begyndelsen af 1980'erne foregik blandt danske faghistorikere en omfattende og intensiv historiografisk forskning og debat, der på flere måder må betegnes som både enestående og skelsættende.

For det første er en større, offentliggjort debat om dansk historieforskningens udviklingshistorie og inderste væsen i sig selv noget usædvanligt.¹

¹ I den her behandlede periode kan den danske historiografiske aktivitet i visse henseender endog måle sig med den internationale aktivitet. Om det skriver Inga Floto: »During the last ten years great interest in historiographical problems has been manifested all over the western world, Denmark being no exception. On the contrary, the debate there has probably been livelier than elsewhere«. Floto: De seneste års danske historiografiske debat, i: Scandia bd. 47 (1981), s. 309.

Der er ikke mangel på egentlige oversigtsartikler over periodens historiografiske aktivitet, idet mange af disse bidrag netop selv har form af anmeldelsesagtige oversigter over den forudgående historiografiske forskningsaktivitet og debat. Den offentliggjorte aktivitet, som nærværende oversigt udelukkende bygger på, viste sig først fra midten af 1970'erne i form af nogle tilsyneladende næsten improviserede debatindlæg, men videreudvikledes i løbet af de næste ti år (ca. 1975 – 1985) med egentlige historiografiske helhedsfremstillinger (J.H. Tiemroth: Erslev-Arup-Christensen. Et forsøg på strukturering af en tradition i dansk historieskrivning i det 20. århundrede. København 1978; J.C. Manniche: Den Radikale Historikertradition. Studier i dansk historieforskningens forudsætninger og normer. Århus 1981; Inga Floto: Historie. Nyere og nyeste tid. København 1985 (medtager kun perifert de danske forhold). Derefter ophørte den historiografiske aktivitet så godt som fuldstændigt.

Når periodens historiografiske eksperter ikke længere ses at beskæftige sig med deres specialområde, er det nærliggende at tage det som udtryk for, at de betragter emnet som uddebatteret – hvad enten det så skyldes, at de har opgivet at fremme deres synspunkter yderligere, eller at de mener at have opnået det mål, de i sin tid satte sig. Netop heri ligger en oplagt udfordring: at gøre status over en aktivitet, der synes at være afsluttet.

For det andet var indholdet af periodens historiografiske aktivitet i vidt omfang præget af en kritisk afstandtagen fra væsentlige elementer i dansk faghistorisk tradition. Det gælder det objektivitetsstræbende videnskabsideal; den såkaldt klassiske historiografis forskningsstrategi med dens fokusering på biografiske og videnskabsinterne faktorer; samt den hermed forbundne opfattelse af den videnskabshistoriske udvikling som en kumulativ, kontinuerlig og fremadskridende proces. Man har ikke uden grund talt om »traditionsopgør« som en passende fællesnævner for periodens historiografiske aktivitet.²

For det tredje foreslår flere af periodens fremstillinger nye helhedsbetragtninger som alternativer til de »traditionelle«. Det drejer sig om et nyt videnskabsideal,³ om forsøg på etablering af historiografien som et selvstændigt forskningsområde med egne analyseredskaber og forskningsstrategier samt om en anderledes opfattelse eller fortolkning af dansk historieforsknings udviklingshistorie.

Det centrale spørgsmål for den forhåndenværende redegørelse er, hvorvidt man med rimelighed kan tale om, at der i perioden etableres en (ny?) historiografisk forskningstradition i paradigmatisk forstand, dvs. om der er fundamentale forskelle mellem den historiografiske aktivitet før og under den her behandlede periode.

Besvarelsen af dette spørgsmål er naturligvis afhængig af, hvad man forstår ved en forskningstradition, og hvordan man definerer begrebet paradigme.

Det er almindeligt accepteret, at der herhjemme – også før den her behandlede periode – er givet udtryk for både interesse og forståelse for

Det afsluttende bind af Gyldendals Danmarks Historie, der netop er helliget historiografien, har (måske bevidst) undgået en samlet stillingtagen til periodens historiografiske forskning og debat. (Se forordet til Søren Mørch (red.): *Historiens historie*; i: Gyldendals Danmarks Historie, bd. 10. København 1992). Carsten Due-Nielsen har pointeret, at *Historisk Tidsskrifts* »mest øjnefaldende indsats« i den her behandlede periode foregik på det historiografiske, teoretiske og metodiske område, men som han samtidig slår fast: Den satte sig ikke mange spor i 1980'erne og 1990'erne, »måske fordi en del af emnerne nu opfattes som uddebatteret, måske fordi de ikke længere føles så væsentlige«. Carsten Due-Nielsen: *Historisk Tidsskrift på Ladewigs tid*; i: Carsten Due-Nielsen et al. (red.): *Struktur og funktion. Festskrift til Erling Ladewig Petersen*. Odense 1994, s. 314.

² Floto: De seneste års danske historiografiske debat, i: *Scandia* bd. 47 (1981) s. 245.

³ Diskussionen om grundlaget for den klassisk-historiske metode er grundigt behandlet ud fra en kritisk synsvinkel af eksempelvis I. Skovgaard-Petersen: *Kritik af den klassiske metodelære*, i: *Studier i historisk metode*. Oslo 1972, s. 9-23; Bernard Eric Jensen: *Et bidrag til revision af metodelærens grundlag*, i: *HT* 76 s. 113-148; Henrik S. Nissen: *Slutning fra virkelighed*. Træk af den historisk-metodiske debat i Norden i 1960'erne og 1970'erne, i: *HT* 81 s. 358ff, men dette emne har i længere tid optaget faghistorikere, og er som sådan ikke noget specielt karakteristisk for denne periode.

historiografiske emner,⁴ men det er diskutabelt, om man kan regne de tidligere bidrag under ét og betegne dem som repræsentanter for én og samme historiografiske fagtradition. En af den her behandlede periodes mest centrale historiografiske skribenter, Jens Chr. Manniche, identificerer faktisk to hovedretninger inden for dansk historiografi: En »kontinuitetstradition« der var formuleret af Johannes Steenstrup og videreført af Ellen Jørgensen; og en »brudtradition« der var fremsat af selveste Kr. Erslev i den såkaldte rektortale,⁵ som dog endnu ikke havde vundet større indpas (vel underforstået: før fremlæggelsen af Manniches eget hovedværk).

Modsat hævder Kristof K. Kristiansen og Jens Rahbek Rasmussen, at dansk historiografi frem til den her behandlede periode stort set er synonymt med Ellen Jørgensens fremstilling af »Historiens Studium i Danmark«.⁶ Heri nævner hun både de interne og de eksterne videnskabssociologiske faktorer indflydelse på historieforskningens udvikling, men fremhæver de logisk-empiriske elementer som afgørende for forskningsprocessen og dens udvikling. Med hendes egne ord binder studiet af fortiden historikeren, og det skaber en fast tradition. Derfor forløber den historie-videnskabelige udvikling som en kontinuerlig, fremadskridende bevægelse – uden egentlige brud med den forudgående periodes forskning.⁷ Denne opfattelse står i høj grad for noget, historiograferne i den her behandlede periode ofte vender sig kritisk imod.

Periodens ekstraordinære historiografiske aktivitet kan således ses i lyset af en voksende opmærksomhed på behovet for at supplere og korrigere den tidligere forskningsmæssige behandling af dansk historieforsknings udviklingshistorie.

Der er dog også perspektiv i at se periodens aktivitet på baggrund af andre forhold. Videnskabssociologisk er der grund til at hæfte sig ved de i perioden ændrede institutionelle og samfundsmæssige vilkår for ud-

⁴ Johannes Steenstrup: *Historieskrivningen i det nittende århundrede*. København 1889; Ellen Jørgensen: *Historieforskningen og historieskrivningen i Danmark indtil år 1800*. København 1931; og: *Historiens studium i Danmark i det 19. århundrede*. København 1943; C.O. Bøggild-Andersen: »Historisk Tidsskrift« gennem hundrede år, i: HT 10. rk. V, s. 64-155; Knud Fabricius: *Gennembruddet i dansk historieforskning og historieskrivning i 1870'erne og 1880'erne*, i: HT 10. rk. V, s. 385-411; Lorenz Rerup: *A.D. Jørgensen*. København 1965.

⁵ Manniche, Jens Chr.: *Den radikale historikertradition*. Århus 1980, s. 10f. Erslev, Kr.: *Vort slægtleds arbejde i dansk historie*, i: *Tilskueren* 1911.

⁶ Kristiansen og Rahbek Rasmussen: *Arup og de andre*, i: *Fortid og Nutid XXVII,2* (1977), s. 233.

⁷ Jørgensen, Ellen: *Historiens studium i Danmark i det 19. århundrede*. København 1943 (1964), s. 7.

øvelse af historisk forskning i Danmark. Videnskabsteoretisk kan man ikke komme uden om betydningen af det kuhnske paradigmebegrebs lancering i 1962 og den efterfølgende internationale debat, der toppede i slutningen af 1970'erne.⁸

En videnskabshistorisk redegørelse for periodens historiografiske forskning og debat kan derfor med fordel inddrage både den forskningsmæssige situation for dansk historiografi, de videnskabssociologiske forhold og de videnskabsteoretiske strømninger før og under den her behandlede periode – og betragte disse faktorer som elementer i et indbyrdes vekselspil.

Foreliggende redegørelse har som sagt et mere begrænset hovedsigte, nemlig at undersøge indholdet af periodens historiografiske aktivitet, dens udvikling inden for den anførte periode, samt at vurdere denne aktivitet i forhold til tidligere perioders dansk historiografisk forskning og debat – og ikke primært at forklare den forskningsmæssige udvikling. Diskussionen om indholdet i paradigmebegrebet; dets relevans for beskrivelsen af den historiske forskningsproces; samt dets anvendelse til og konsekvenser for undersøgelsen af dansk historieforskningens udviklingshistorie er derfor essentiel for foreliggende oversigtsarbejde.

I det følgende gives en introducerende redegørelse for den videnskabsteoretiske og videnskabshistoriske nytænkning, der ligger i det kuhnske videnskabsbegreb, og derpå gennemgås de forskellige forsøg på at tilpasse dette til dansk historiografisk forskning. Det sker først med udgangspunkt i sådanne historiografiske bidrag, som overvejende har det principielle sigte at introducere nye historiografiske forskningsmetoder; senere i sådanne bidrag, der lægger vægt på at trænge dybt ned i den videnskabshistoriske udvikling. Ud fra dette skal der sluttelig tages stilling til fremstillingens hovedspørgsmål: Hvorvidt der i perioden etableredes en ny dansk historiografisk forskningstradition.

⁸ Paradigmebegrebets centrale placering i den videnskabsteoretiske og videnskabshistoriske debat fremgår blandt andet af diskussionen mellem tilhængere og modstandere af Kuhns videnskabsideal i: Schilpp, Paul A. (ed.): *The Philosophy of Karl Popper*, La Salle 1974, hvor Kuhns teorier optager en forholdsmæssig stor plads.

PARADIGMETEORIEN OG DANSK HISTORIOGRAFISK FORSKNING

Den kuhnske videnskabsopfattelse

Det var under indtryk af sine erfaringer som fysiker i et amerikansk universitetsmiljø, at Thomas S. Kuhn (f. 1922) tidligt blev interesseret i videnskabshistoriske emner og problemstillinger. I 1957 forelå hans første videnskabshistoriske fremstilling, *The Copernican Revolution*, der behandler overgangen fra ét verdensbillede til et andet. I internationalt perspektiv er hans gennembrudsværk dog den mere teoretisk anlagte bog, *The Structure of Scientific Revolutions*. Denne klassiker udkom i 1962 og som stærkt revideret 2. udgave i 1970, der i vid udstrækning tager højde for kritikken mod 1. udgaven. Kuhns senere afhandlinger er samlet i *The Essential Tension* fra 1977.⁹

Kuhns videnskabshistoriske studier vender sig kritisk imod det klassiske videnskabsbillede, som præsenterer videnskabelig forskning som noget, der udøves af objektivitetssøgende enkeltindivider efter logisk uangribelige, empiriske metoder og regelsæt. Samtidig stiller han sig tvivlende over for den kumulative videnskabshistoriske grundopfattelse, som går ud på, at videnskaben siden sit gennembrud har ophobet den ene sikre kendsgerning efter den anden og derved har været i stand til at opstille stedse mere generelle teorier om virkeligheden. Ifølge denne opfattelse har videnskaben i voksende grad formået at frigøre sig fra fordomme og nærmet sig den fuldkomne sandhedserkendelse.¹⁰

I sin kritik af denne erkendelsesteoretiske optimisme tager Kuhn udgangspunkt i den antagelse, at det er umuligt at opstille objektive kriterier for, hvad der er sand videnskabelig erkendelse. Som grundlag for vurderingen af videnskabelige udsagns gyldighed afviser han ikke blot – således som Karl R. Popper (1902-94) gør det – de logiske empiristers vedholdenhed over for induktionsprincippet og verificerbarhedskriteriet, men også den kritiske rationalismes falsificerbarhedskriterium.

⁹ Der findes en dansk oversættelse af *The Structure of the Scientific Revolutions* fra 1973 under titlen: *Videnskabernes Revolution*, men oversættelsen er sket efter den stærkt reviderede 2. udgave!

¹⁰ Kuhn, Thomas S.: *The Structure of the Scientific Revolutions*, Chicago 1970 (2. udg.) s. 2. Flor, Jan Riis: *Udviklingen gennem revolution*, i: Lübcke, Poul (ed.): *Vor tids filosofi. Videnskab og sprog*. København 1982, s. 171ff.

Det almindelige eller klassiske sandhedsbegreb kræver af et sandt udsagn, at det skal være i overensstemmelse med virkeligheden. Denne tilsyneladende banale forudsætning indeholder et erkendelsesteoretisk grundproblem: Da man aldrig med fuld sikkerhed kan vide, om man erkender virkeligheden, befinder sandheden sig i en platonisk, ikke-verificerbar eller ikke-falsificerbar idéverden. Det klassiske sandhedsbegreb er derfor efter en positivistisk opfattelse et meningsløst begreb.

I stedet for at beskæftige sig med, hvilke regelsæt forskningen skal følge for at være i overensstemmelse med de erkendelsesteoretiske grundprincipper, mener Kuhn, at det er mere frugtbart at undersøge den forskningsmæssige praksis. Her tager han udgangspunkt i de interne sociologiske faktoreres betydning.¹¹

Hovedbegreberne i Kuhns videnskabshistoriske analyseapparat er det videnskabelige samfund og paradigmet. Disse to begreber er uadskilleligt forbundne. Forudsætningen for eksistensen af et videnskabeligt samfund er, at dets medlemmer har noget at være fælles om; noget der binder dem sammen. Omvendt kan man først tale om et paradigme, når dette opretholdes af et videnskabeligt samfund som standard for dets medlemmer. Paradigmet skal på den ene side være tilstrækkeligt enestående til, at medlemmerne afstår fra at deltage i konkurrerende former for videnskabelig aktivitet, og på den anden side indeholde så mange løse ender, at medlemmerne har rigeligt af problemer at arbejde med.

Paradigmet er mere end blot en teori. Som fremhævet i Kuhns senere værker må det udover teoretiske overvejelser og standpunkter indeholde standardeksempler på konkrete problemløsninger. Ved at have disse som fælles forbilleder undgår medlemmerne endeløse diskussioner om fundamentet for deres forskning. Der hersker stort set enighed om, hvilke problemer, det er værd at beskæftige sig med; hvordan problemerne skal løses; og inden for hvilke rammer svarene kommer til at ligge. Medlemmerne af det videnskabelige samfund antager, at de med paradigmet som forbillede er i stand til at løse alle relevante forskningsproblemer, og at løsninger findes inden for de rammer, paradigmet anviser. Fænomener, der *ikke* kan indpasses i paradigmets forklaringsmønster, de såkaldte anomalier, bliver som regel fortrængt – om ikke ligefrem overset. Paradigmet er immun over for falsifikationsforsøg.¹² Beskæftiger en forsker sig alligevel med anomalierne, er det derfor normalt ikke så meget paradigmets, som forskerens renommé, der står på spil.

Under særlige omstændigheder – som Kuhn ikke kommer nærmere ind på – vil nogle af det videnskabelige samfunds medlemmer alligevel blive opmærksomme på tilstedeværelsen af anomalierne og erkende dem som en trussel mod paradigmet. Under sådanne forhold kan det ske, at mange centrale medlemmer indstiller deres forskningsaktiviteter

¹¹ Dette har vakt uvilje hos visse videnskabsfilosoffer: Witt-Hansen, Johannes: Videnskabernes historie i det 20. århundrede. Filosofi. København 1985, s. 304-307.

¹² Kuhns afvisning af falsifikationsprincippetets betydning for vurderingen af et udsagns logiske gyldighed var en naturlig fortsættelse af Poppers tilsvarende afvisning af verifikationsprincippet.

inden for paradigmet rammer og i stedet giver sig i lag med at løse problemerne med anomalierne. Der er i så fald opstået en krisesituation.

Beskæftigelsen med anomalierne sker gennem filosofisk prægede analyser af de fundamentale erkendelsesteoretiske og videnskabsmetodiske begreber. Med henblik på at vinde tilhængere forsøger man at opstille mere eller mindre spekulative teorier og grundopfattelser. Derigennem skabes grundlag for at etablere et nyt paradigme. Lykkes det, er der sket en videnskabelig revolution eller et paradigmeskift.

Som et illustrativt eksempel på et paradigmeskift nævnes ofte Albert Einsteins opgør med den traditionelle opfattelse af rum og tid. Under arbejdet med nogle problemer inden for rammerne af den klassiske fysik stødte Einstein gentagne gange på anomalier. Han fandt frem til, at vanskelighederne kun kunne overvindes ved at opgive den gængse opfattelse af rum og tid som uforanderlige størrelser. Einstein opgav den newtonske fysik til fordel for relativitetsteorien.¹³ Arbejdet med anomalierne kan naturligvis også ende med, at man vender tilbage til normalvidenskabelig forskningspraksis inden for det gamle paradigmes rammer.

Den generelle kritik af Kuhns videnskabsopfattelse

Den kuhnske videnskabsopfattelse var således en kritisk afstandtagen fra fundamentale elementer i den traditionelle videnskabsopfattelse – både med hensyn til videnskabsidealet, det videnskabshistoriske syn og den metodiske indfaldsvinkel på det videnskabshistoriske emne. Fra etableret hold blev lanceringen af det kuhnske videnskabsbillede da også mødt med en tilsvarende stor skepsis – og med god grund:

For det første har man stillet sig tvivlende over for påstanden om den fundamentale forskel mellem normalvidenskabelig og ekstraordinær videnskabelig forskningspraksis. Det gør det vanskeligt klart at definere og identificere et paradigme. I forsøget på at imødegå denne kritik har Kuhn fremhævet betydningen af den side af paradigmebegrebet, der har at gøre med standardeksemplet.

For det andet har man savnet en forklaring på, hvordan et paradigmeskift kan finde sted, når medlemmerne af det videnskabelige miljø (i følge Kuhn) nærmest er tilbøjelige til at betragte anomalierne som uvedkommende baggrundsstøj, der forstyrrer normalvidenskabens symfoniske musik. Det er vanskeligt at opdage anomalierne, når det er

¹³ Beskrivelsen her er en kort gennemgang af Einsteins egen redegørelse for opdagelsesprocessen. En mere dækkende fremstilling ses i Schilpp, Paul A. (ed.): *Albert Einstein: Philosopher – Scientist*. Evanston 1949, s. 44ff.

paradigmet selv, som fastsætter standarder mht. de problemstillinger, forskningsstrategier og metoder, der skal anvendes. Man må derfor – modsat Kuhn – forudsætte, at medlemmerne af det videnskabelige samfund arbejder ud fra mere end blot ét paradigme, da der ellers ikke vil kunne forekomme noget paradigmebrud.

For det tredje er den kuhnske paradigmatheori blevet kritiseret for sin påstand om, at endog successive paradigmer er mere eller mindre usammenlignelige og har alvorlige vanskeligheder med at kommunikere med hinanden. Det gør det endnu vanskeligere at forklare et paradigmeskift.

For det fjerde har det vakt bekymring, at Kuhns videnskabsbillede er ganske anderledes end det traditionelle: I en periode med normalvidenskabelig forskningspraksis vil medlemmerne af det videnskabelige samfund automatisk opfatte den forskningsmæssige situation som værende bedre end tidligere. Ifølge Kuhn er det derimod meningsløst at tale om egentlige erkendelsesfremskridt i forbindelse med paradigmeskift.¹⁴ I sin yderste konsekvens må paradigmatheorien derfor klassificeres som repræsentant for den erkendelsesteoretiske relativisme.¹⁵ Dette videnskabssyn stemmer imidlertid ikke overens med den almindelige opfattelse af videnskabernes udviklingshistorie, og det har medvirket til en skepsis over for paradigmatheoriens anvendelighed til at beskrive den videnskabshistoriske udvikling og i hvert fald den naturvidenskabelige forskningsproces. Kuhn erkender selv, at han kun repræsenterer et mindretal blandt videnskabsteoretikere og videnskabshistorikere.¹⁶

¹⁴ Det afgørende punkt er, hvorledes valget mellem alternative paradigmer foregår, hvilket igen berører spørgsmålet, om videnskabelig forskning overhovedet – til forskel fra for eksempel kunstnerisk aktivitet – kan siges at gøre egentlige fremskridt i retning af større sandhedserkendelse.

Det er ikke mindst det sidste punkt, der har været genstand for den heftige diskussion mellem tilhængere og modstandere af paradigmatheorien. Ganske vist vil valget af paradigme i det konkrete tilfælde være forbundet med evnen til at løse problemerne med de anomalier, der erkendes i valgøjeblikket, men når alt kommer til alt er denne evne ikke tilstrækkelig garanti for, hvilket paradigme der på længere sigt vil vise sig at være det objektivt bedste. Der findes hverken et overordnet paradigme eller objektive kriterier, man kan vælge ud fra. Afgørelsen må derfor træffes af det videnskabelige samfund ud fra dets aktuelle paradigme.

¹⁵ Så vidt jeg kan se, er Kuhn ikke ganske klar på dette punkt. Begrebet erkendelsesteoretisk relativisme kan dække over én af to grundholdninger: 1. En opfattelse, som går ud fra, at der overhovedet ikke findes nogen objektiv sandhed. (Popper, Karl: *Conjectures and Refutations. The Growth of Scientific Knowledge*. London 1963, s. 4). 2. Et synspunkt, der hævder, at udsagn kun kan vurderes i forhold til en bestemt sammenhæng, fordi den objektive sandhed nok findes, men aldrig vil kunne erkendes. Hvis Kuhns opfattelse skal betragtes som relativistisk, må det være i den sidstnævnte, mere moderate form.

¹⁶ Thomas S. Kuhn: *Logic of Discovery or Psychology of Research*, i: Schillp, Paul A. (ed.): *The Philosophy of Karl Popper*, La Salle 1974, s. 798ff.

Paradigmeteorien og dansk historiografisk forskning

Uanset om paradigmateteorien giver en dækkende beskrivelse af naturvidenskabernes forskningspraksis og udviklingshistorie eller ej, og selv om dens indfaldsvinkel til emnet først og fremmest er af sociologisk karakter, er det vigtigt at fastholde, at paradigmateteorien tager udgangspunkt i undersøgelse af naturvidenskaberne.¹⁷ Spørgsmålet om paradigmateteorien anvendelighed som inspirationsgrundlag og forskningsstrategi for historiografien må derfor være afhængig af, om det er relevant at undersøge udviklingen i naturvidenskaberne og sammenstille den med udviklingen i samfundsvidenskaberne og i historieforskningen, som vel at mærke efter Kuhns videnskabsbegreb befinder sig i en før-paradigmatisk fase.¹⁸ En tilpasning af paradigmateteorien forekommer under alle omstændigheder tiltrængt.

Paradigmateteorien er kommet til det danske historikermiljø ad mindst tre hovedveje – og med tre forskellige resultater til følge: En gruppe unge forskere og studerende under Søren Mørchs ledelse – den såkaldte Odense-gruppe – anvendte det kuhnske begrebsapparat i en stort set ubearbejdet form; E. Ladewig Petersen tog formelt udgangspunkt i en svensk tilpasning af paradigmateteorien; og Inga Floto lod sig inspirere af den tilpasning af paradigmateteorien til den amerikanske historiografiske forskning, der var foretaget af den amerikanske historiker, Gene Wise.

I årene 1972-74 blev der på Odense Universitet afholdt en kursusrække om dansk faghistorisk tradition og dens udviklingshistorie. Som resultat heraf udgav kursusrækkens deltagere en redegørelse for »Dansk historievidenskabs krise. En undersøgelse af dansk historievidenskabs tradition«. Som det fremgår af titlen, var hovedsigtet ikke at give en historiografisk fremstilling, men at finde baggrunden for historieforskningens »krise«. Efter gruppens opfattelse gav krisen sig udslag i en frygt for de store problemer, der følger af syntesefremstillinger, og den heraf afledte specialisering af den faghistoriske aktivitet.¹⁹

Analysen tog sit teoretiske og metodiske udgangspunkt i Kuhns paradigmateteorien. Forfatterne var opmærksomme på, at det kuhnske analyse-

¹⁷ At paradigmateteorien kan forekomme mere relevant for en undersøgelse af samfundsvidenskaberne er for så vidt underordnet, da dette ikke er tilsigtet og i så fald kan bero på en tilfældighed.

¹⁸ Den førende internationale historiograf, G.G. Iggers kommer til samme resultat. Iggers, G.G.: *Moderne historievidenskab*, København 1980, s. 134.

¹⁹ Eriksen, Hanne m.fl.: *Dansk historievidenskabs krise. En undersøgelse af dansk historievidenskabs tradition*. Odense 1976, s. 2f og s. 6ff.

apparat og dets forskningsstrategi fokuserer på de interne videnskabs-sociologiske forklaringsfaktorer, som først med professionaliseringen omkring århundredeskiftet kunne få afgørende betydning. Ikke desto mindre anvendte de paradigmateteorien, og det ud fra forventningen om, at paradigmateteorien kunne bidrage til at påpege hidtil oversete sider af dansk historieforskningens udviklingshistorie og flytte hovedinteressen i dansk historiografi fra de biografiske til de sociologiske elementer.²⁰

Den konkrete historiografiske analyse drejede sig om de to successive paradigmer, det såkaldte 1800-paradigme og 1880-paradigmet. Karakteristisk for 1800-paradigmet var fremhævelsen af det individuelle moment, den organiske udviklingstanke og dannelsesidealet. Ved paradigmateskiftet omkring 1880 blev de individuelle aspekter nedtonet, den organiske udviklingstanke blev afløst af fremskridtstanken, og dannelsesidealet blev erstattet af specialisten som forbillede. Derimod var kildekritikken, som ellers altid bliver fremhævet som det væsentligste for det erslevske paradigme, ikke noget afgørende nyt. Det var C. Paludan-Müller, som introducerede den kildekritiske metode for Danmark. Erslevs rolle var begrænset til at gøre kildekritikken til fagets centrale disciplin. Hovedanmelderne af Odense-gruppens redegørelse frygtede, at en for bogstavelig udnyttelse af paradigmateteorien hovedteser kunne føre historiografien på afveje. Ved som Kuhn at fokusere på de interne videnskabssociologiske faktorer betydning kom man let til at overse det omgivende samfunds betydning for den forskningsmæssige udvikling.

Desuden var de betænkelige ved Kuhns påstand om, at successive paradigmer ikke kan kommunikere med hinanden. Hvis der ikke findes neutrale elementer i det gamle paradigme, der kan overføres til det nye paradigme, er det vanskeligt at forklare overgangen fra det ene til det andet. Den historiografiske analyse bliver let statisk.

Anmelderne betragtede det også som en elementær kildekritisk svaghed, at forfatterne næsten udelukkende benytter de analyserede forfatteres teoretiske og metodiske selvforståelse, selv om den ofte ligger langt fra deres praksis.²¹

Birgitta Odén anvendte også paradigmateteorien og dens analyseredskaber som udgangspunkt for sine undersøgelser af svensk historieforskningens udvikling. Hendes paradigmebegreb var ikke direkte adopteret fra Kuhn, men var en tilpasset version hentet fra Håkon Törnebohm. Han opererede med fem analyseredskaber: Videnskabsidealet, videnskabsopfattelsen, verdensbilledet, den etiske opfattelse samt den æstetiske op-

²⁰ Ibid. s. 10ff.

²¹ Kristiansen og Rahbek Rasmussen: *Arup og de andre, i: Fortid og Nutid XXVII,2 (1977)*, s. 235ff.

fattelse. Odén gjorde dog kun brug af de to første begreber, som i overvejende grad er forbundet med videnskabsinterne forhold, mens de ikke-anvendte faktorer hovedsageligt har at gøre med de eksterne videnskabssociologiske elementer. I sin historiografiske monografi fra 1975, Lauritz Weibull och Forskarsamhället, inddrog hun da også først og fremmest de videnskabsinterne forklaringsfaktorer. Herved betragtede hun mere eller mindre det historisk-videnskabelige samfund som isoleret fra det øvrige samfund.²²

Det var Odéns paradigmebegreb, som E. Ladewig Petersen i store træk formelt tilsluttede sig i sin analyse fra 1978. Han forsøgte ikke at redegøre for sin anvendelse af paradigmebegrebet. Han præsenterede i stedet to analyseredskaber: historiesynet og videnskabssynet. Historiesynet defineredes som historikerens standpunkt til spørgsmålet om hvilke kræfter, der er afgørende for det historiske forløb, og historikerens opfattelse af det historiske udviklingsmønster. Videnskabssynet hævdedes anvendt på samme måde som af Rolf Torstendahl i disputatsen, Källkritik och Vetenskapssyn i Svensk Historisk Forskning 1820-1920, med de modifikationer, som Ottar Dahl har fremført i sin anmeldelse heraf.²³

Torstendahls disputats var fra 1964, altså før det kuhnske paradigmebegreb var almindelig kendt i de skandinaviske lande. Jens Henrik Tiemroth har da også påpeget, at Ladewig Petersen ikke gjorde brug af de analyseredskaber, som paradigmateteorien i sig selv lægger op til. Det påvises også, at Ladewig Petersen ikke konsekvent adskilte de to analyseredskaber. Det ses tydeligt i forbindelse med analysen af forskellen mellem videnskabssynet hos henholdsvis Erslev og Arup, hvor deres kildesyn rubriceredes under historiesynet, mens kildesynet under sammenstilling af Arup, Aage Friis og Knud Fabricius placeredes under videnskabssynet.

Denne manglende konsekvens i anvendelsen af analyseredskaber ændrer ikke den historiografiske analyses høje kvalitet, og man må fastholde, at Ladewig Petersen var stærkt påvirket af paradigmateteorians videnskabshistoriske grundsyn: At forskningsudviklingen foregår som en vekslen mellem kontinuitet og brudsituationer.²⁴

Paradigmateteorians tredje vej til dansk historiografisk forskning og

²² Manniche, Jens Chr.: (anm.): B.Oden: Lauritz Weibull och Forskarsamhället, i: HT 77, s. 185-193.

²³ Ladewig Petersen, E.: Omkring Erik Arup. Struktur og grænser i moderne dansk historieforskning (ca. 1885-1955), i: HT 78, s. 139 note 4.

²⁴ Tiemroth, Jens Henrik: Fra Kr. Erslev til Niels Steensgaard, i: Fortid og Nutid XXVIII,1 (1979), s. 15f.

debat var formidlet af Inga Floto. Uden i forvejen at have stiftet bekendtskab med Odense-gruppens og Odéns historiografiske aktivitet²⁵ introducerede hun i december 1975 sit paradigmebegreb.²⁶ Hun var stærkt inspireret af den amerikanske historiker, Gene Wise, og hans hovedværk, *American Historical Explanations*, som var præget af Kuhns paradigmatheori, men som i en særlig tilpasset form tog hensyn til historiografiske analyser. Ved at tage det metodiske udgangspunkt i et værks eller et helt forfatterskabs forklaringsmønstre, og ikke udelukkende i dets kildeanalyser, havde Wise brudt med den traditionelle historiografiske metode.

Hovedtanken er, at enhver historiker er præget af sin samtid og virker i et bestemt forskningsmiljø, som tilsammen bestemmer den forklaringsform og afgrænser det erkendelsesbur,²⁷ historikeren arbejder indenfor. Så længe der forskes inden for disse rammer, taler man om normalvidenskabelig aktivitet. Historikerens forventninger til og erkendelse af virkeligheden stemmer overens. På et givet tidspunkt vil nogle forskere finde den fremherskende forklaringsform utilstrækkelig. Derved kan der opstå et bevidsthedsskred, og et paradigmeskift bliver en nærliggende mulighed.

Wise anbefalede, at historiografen begynder sit undersøgelsesarbejde med i materialet at finde sådanne steder, som viser brudsituationer, hvor forfatterens »experience and explanation go in separate ways«, hvor forfatterens »mind may tell him one thing, but his eyes see another«; altså dér, hvor selvforståelsen og erkendelsen af virkeligheden ikke længere stemmer overens. Det er nemlig dér, forklaringsformens eller paradigmets grundlæggende værdier blottlægges.

Wise fremhævede, at historikeren i særlig grad er præget af den samfundsmæssige udvikling, og at forklaringsformernes grundlæggende værdier derfor kan findes i samtidens kulturelle debat. Det er på den baggrund, at Wise identificerede og beskrev tre forklaringsformer i amerikansk historieforskning i det 20. århundrede, nemlig: den progressive forklaringsform, den holdningskomplekse forklaringsform og New Left forklaringsformen.

²⁵ Inga Floto har fortalt mig, at hun forud for sit indlæg i debatten hverken havde stiftet bekendtskab med Odense-gruppens arbejde eller med Birgitta Odéns tidsskriftsartikler om paradigmebegrebet.

²⁶ Floto, I.: 60-ernes dilemma. Noget om at skrive historie, i: *Fortid og Nutid* XXVI,3 (1976), s. 379ff.

²⁷ Betegnelsen »erkendelsesbur« – såvel som andre af Flotos beskrivelser – kan uden humoristisk sans give anledning til misforståelser. Forklaringsrammerne er netop i paradigmatisk forstand meget vide, det vil sige, at de ikke under normale forhold vil erkendes som noget ubehageligt eller begrænsende.

Den progressive forklaringsform dominerede til omkring 1940 og betragtede verden som værende i konstant fremgang med det amerikanske klassesamfund som den drivende kraft. Det var historikerens opgave at finde frem til denne virkelighed. Den holdningskomplekse forklaringsform var fremherskende i efterkrigsårene til begyndelsen af 1960'erne. Her talte man ikke om én virkelighed, men om perspektiver af tilværelsen; ikke om klasser, men om grupper. Her oplevedes verden som ugennemskuelig, og man interesserede sig derfor ikke for fakta, men for holdninger. New Left-forklaringsformen har siden 1960'erne spillet en fremtrædende rolle. Her begyndte virkelighedstroen igen at vinde indpas og konfliktelementer fremhævedes atter som noget positivt. Baggrunden for overgangen fra den ene forklaringsform til den anden ses i Anden Verdenskrig og i Vietnamkrigen, men også andre faktorer som generationskløften spillede ind.

Inga Floto så lignende udviklingstendenser mht. dansk historieforskning. Hun placerede Erik Arup i den progressive forklaringsform; Povl Bagge i den holdningskomplekse forklaringsform; og med visse forbehold Jens Engberg i New Left-forklaringsformen.²⁸

Det fremgår heraf, at både Odense-gruppen, Ladewig Petersen og Inga Floto i vid udstrækning tog afstand fra såvel den anekdotisk individuelle indfaldsvinkel på det historiografiske forskningsområde som fra det kumulative videnskabshistoriske grundsyn, der kendetegner den klassiske historiografiske fremstilling. Det fremgår ligeledes, at de alle henter inspiration fra Kuhns paradigmatteori, som i mere eller mindre tilpasset form overføres eller foreslås overført til dansk historiografisk forskning.

Men der var også betydelige forskelle. Først og fremmest provokerede det til indsigelser, at Inga Floto lagde så stor vægt på de eksterne videnskabssociologiske faktorer og deres indvirken på den historisk videnskabelige produktion. Det historiografiske makkerpar, Kristiansen og Rahbek Rasmussen, var indforstået med den kritiske afstandtagen fra det traditionelle videnskabsbillede og den klassiske historiografi, men de mente, at Inga Floto undervurderede de kontinuitetsskabende faktorer, der ligger i den faglige tradition og i de institutionelle rammer, som gør sig langt stærkere gældende for det danske faghistoriske miljø end for det amerikanske. Der var ikke taget højde for betydningen af det kildekritiske gennembrud og professionaliseringen i Danmark.

Under alle omstændigheder måtte man regne med en vis træghed og dermed med en vis forsinkelse af påvirkningerne fra det pågældende

²⁸ Angående Jens Engberg: Se *ibid.* s. 388.

miljø – ikke mindst når de som i Inga Flotos redegørelse drejer sig om disputater og andre større fremstillinger, som nødvendigvis må have en forholdsvis lang produktionstid.

Metodisk set fremførte Kristiansen og Rahbek Rasmussen endvidere, at det ikke er tilstrækkeligt blot at påvise holdningsændringer over for diverse filosofiske og samfundsmæssige spørgsmål. Et paradigmeskift i kuhnsk forstand indebærer fundamentale ændringer i opfattelsen af historieforskningens opgaver og metoder. Dette var ikke konstateret siden det erslevske paradigmes gennembrud, hævdede de. Tværtimod var der påvist kontinuitet mht. videnskabsteori, metode og valg af problemstilling. Den forskningsmæssige debat blandt historikere var karakteristisk ved at handle mere om tilstrækkeligheden af tesers dokumentation end om tesers relevans og perspektiv. Forskningen var med andre ord mere kildestyret end problemstyret. Dette havde resulteret i den manglende produktion af faghistoriske synteser. Siden Arups Danmarks-historie havde denne opgave stort set været overladt til ikke-faghistorikere. Sammenfattende mente de, at der generelt var tale om en ufrugtbar kontinuitet.²⁹

Paradigmatankens storhed – og fald?

Kritikken af bestræbelserne på at tilpasse paradigmateteorien analyseredskaber til dansk historiografisk forskningspraksis standsede ikke forsøgene på at videreudvikle disse redskaber. I 1978 forelå en offentliggjort udgave af en specialeafhandling af Jens Henrik Tiemroth, hvis historiografiske forfatterskab, Inga Floto – populært sagt – selv havde stået fadder til. Den drejede sig om et forsøg på strukturering af en tradition i dansk historieskrivning i det 20. århundrede og repræsenterede en stringent anvendelse af paradigmateteorien analyseredskaber til historiografiske undersøgelser.

Tiemroths analyseapparat består af tre syn: Videnskabssynet, historiesynet og virkelighedssynet. Videnskabssynet defineres som de kriterier, man anlægger, for at noget kan betragtes som historievidenskabelig forskning. Det indbefatter både de teoretiske og metodiske grundsynspunkter, der skal begrænse vilkårligheden i forskningsaktiviteten. Historiesynet indbefatter de teorier om sammenhænge, der afgør hvilke emner og problemstillinger, som det er værd at beskæftige sig med. Herunder er opfattelsen af, hvad der er hoveddrivkræfterne bag den

²⁹ Kristiansen og Rahbek Rasmussen: Brud eller kontinuitet i dansk historievidenskab, i: *Fortid og Nutid* XXVI,4 (1976), s.516-534.

historiske udvikling. Virkelighedssynet indeholder de alment menneskelige betragtninger angående samfundsforhold og etisk/æstetiske spørgsmål samt sådanne erkendelsesteoretiske problemstillinger, der vedrører begreberne sandhed og objektivitet.³⁰

Disse tre syn udgør tilsammen paradigmet. Tiemroth fremhævede, at et fuldbyrdet paradigmeskift forudsætter fundamentale ændringer af alle tre syn. Som konsekvens heraf kom han i sin undersøgelse af historieforskningens udvikling i Danmark til det meget overraskende resultat, at Erslev, hans generation og elever ganske vist formåede at bryde med 1800-paradigmet, men ikke at frembringe den syntesefremstilling, der bekræfter afgørende ændringer med hensyn til alle tre syn og dermed fuldbyrddelsen af et paradigmeskift. På trods af samtidens voldsomme faghistoriske kritik af Arups Danmarkshistorie betragtede Tiemroth netop dette værk som fuldbyrddelsen af det erslevske paradigme.³¹

Tiemroths specialeafhandling, dens offentliggørelse i let bearbejdet form og hans supplerende artikel om samme emne kan siges at udgøre kulminationen af paradigmeteoriens anvendelse i dansk historiografisk forskning.³²

Endnu i 1980 fremlagde Jørgen Schoubye en redegørelse for paradigmebegrebet, men først og fremmest med et videnskabsteoretisk sigte.³³

Kritikken af paradigmebegrebets anvendelse i historiografiske arbejder var ikke uden betydning. Det fremgår tydeligst af den holdningsændring til paradigmebegrebet, der kan iagttages i Inga Flotos historiografiske forfatterskab.³⁴ Allerede i Inga Flotos introduktion af paradigmebegrebet tog hun visse forbehold over for dets anvendelighed i historiografisk forskning. I sin redegørelse for den forskningsmæssige udvikling og dens periodisering lagde hun – modsat Kuhn – overordnet-

³⁰ Tiemroths analysebegreber, videnskabssynet, historiesyn og virkelighedssynet behandles indgående i hans offentliggjorte specialeafhandling: Erslev – Arup – Christensen. Et forsøg på strukturering af en tradition i dansk historieskrivning i det 20. århundrede, København 1978, s. 78-88. Se også hans artikel: Fra Kr. Erslev til Niels Steensgaard, i: Fortid og Nutid XXVIII (1979), s. 17.

³¹ Ibid. s. 27f.

³² Generelt var anmeldelser og omtalen af Tiemroths historiografiske arbejder overvejende positive over for analysen, men forbeholdende med hensyn til de præmisser, den byggede på. Skovgaard-Petersen, I. (anm.): J.H. Tiemroth: Erslev – Arup – Christensen, i: HT 80, s. 222-225. Se også Steensgaard, Niels: Strukturhistorie, samfundshistorie og historisk funktionalisme, i: HT 80, s. 82-100 (især s. 93-96).

³³ Schoubye, Jørgen: Historievidenskab og historiografi, i: HT 80, s. 355-405.

³⁴ Inga Flotos historiografiske forfatterskab er bemærkelsesværdigt, blandt andet, fordi det dækker og beskriver den historiografiske aktivitet før, under og næsten efter den her behandlede periode. Hun er den kompetente pioner og følsomme vejviser, mens de fleste andre af periodens historiografiske aktører blot »optræder« en enkelt gang eller to, og som regel uden at vise nogen form for holdningsændring.

lig stor vægt på de eksterne videnskabssociologiske forklaringsfaktorer. Hun anvendte da heller ikke betegnelsen paradigme, men derimod det mere uforpligtende begreb, forklaringsform. Hun tog desuden afstand fra Kuhns påstand om, at tilhængere af successive paradigmer ikke kan kommunikere med hinanden, i hvert fald når det drejer sig om paradigmer med det indhold, hun tillagde dem. Den introducerende artikel om paradigmateteorien afsluttedes netop med de tankevækkende bemærkninger: »Tilbage er kun et eneste spørgsmål: Er det nødvendigt at sætte en væsentlig indsigt over styr for at erhverve en anden«?³⁵ Det mente hun ikke, og dermed tog hun afstand fra noget centralt i Kuhns paradigmateteorien. For Inga Floto var det afgørende, om paradigmateteorien var en frugtbar teoretisk og metodisk indfaldsvinkel til det historiografiske studium, og ikke nødvendigvis, om den gav det korrekte videnskabsbillede.

Efterhånden som det viste sig, at paradigmateteorien kunne anvendes på mange måder med vidt forskellige konsekvenser for periodiseringen af den historieforskningens udvikling, begyndte Inga Floto at tage yderligere afstand fra paradigmebegrebets anvendelighed. I sin artikel om Arup skrev hun, at når man betragtede de mange anvendelser af dette begreb, kunne man nok »få sin tvivl om paradigmebegrebets anvendelighed overhovedet...«.³⁶ Så langt var hun dog på daværende tidspunkt ikke parat til at gå, men det var hun så i 1982. I et offentliggjort foredrag skrev hun: »Når paradigmatetanken en *overgang* (min fremhævelse) forekom så mange danske historikere så tiltrækkende«.³⁷ I mellemtiden havde hun altså opgivet paradigmatetanken som det analyseapparat, der skulle danne grundlag for en ny historiografisk forskningstradition. Dermed var en etablering af en ny historiografisk tradition dog ikke automatisk udelukket.

Sammenfatning: Fremskridtstanken eller paradigmateteorien

Der kan i periodens historiografiske forskning og debat konstateres en betydelig afstandtagen fra det traditionelle videnskabsbillede,

som opfatter forskning som aktivitet, der udøves efter strengt rationelle, empiriske metoder og regelsæt (e.g. induktionsprincippet) af objektivitets søgende enkeltindivider,

³⁵ Floto, I.: 60-ernes dilemma, i: Fortid og Nutid XXVI,3 (1976), s. 389.

³⁶ Floto, I.: Erik Arup og hans kritikere, i: HT 78 s. 382f.

³⁷ Floto, I.: De seneste års dansk historiografiske debat, i: Scandia 47 (1981), s. 246.

som antager, at den videnskabshistoriske udvikling foregår ved en kontinuerlig akkumulation af sikre kendsgerninger, hvorved der næsten automatisk er sikret fortsat erkendelsesmæssige fremskridt, og

som lægger vægt på at behandle individuelle fænomener og begivenheder frem for generelle og strukturelle forhold.

Denne beskæftigelse med filosofiske og erkendelsesteoretiske problemstillinger; denne koncentration om anomalier; og disse forskellige forsøg på at opstille alternativer til den klassiske videnskabsopfattelse og den traditionelle historiografiske forskningsstrategi er karakteristisk for periodens videnskabsteoretiske og videnskabshistoriske debat og samtidig kendetegnende for ekstraordinær videnskabelig forskningsaktivitet. Ifølge Kuhn er dét tegn på, at et paradigmeskift kan være nært forestående.

Derimod kan der ikke konstateres fuld tilslutning til en ny videnskabshistorisk forskningsstrategi på basis af paradigmeteorien. Der er ikke tale om et fuldbyrdet historiografisk paradigmeskift i kuhnsk forstand, men muligvis nok om et brud med den traditionelle danske historiografi og om et tilløb til etablering af en ny historiografisk forskningspraksis på et andet grundlag, der på væsentlige områder adskiller sig fra den tidligere historiografi.

Dette skal belyses nærmere i det følgende.

PROFESSIONALISERINGEN OG PERIODISERINGEN

I det foregående afsnit er fremstillingen koncentreret om bidrag, som fortrinsvis sigtede mod teoretisk og metodisk fornyelse af historiografien. Periodens historiografiske produktion havde dog også et langt mindre eksistentielt sigte, og dens bestræbelser gik overvejende på at belyse den konkrete videnskabshistoriske udvikling; altså sådanne ændringer, som i den kuhnske terminologi naturligt hører hjemme under kategorien normalvidenskabelig forskningsaktivitet. Interessen var især rettet imod professionaliseringsbestræbelserne i forbindelse med etableringen af det erslevske paradigme og periodiseringen af den senere forskningsmæssige udvikling – med placeringen af Arup som det centrale diskussionsemne.

Det spørgsmål, der skal tages stilling til i det følgende er, om den historiografiske aktivitet på disse områder i væsentlig grad afveg fra den traditionelle historiografiske forskning.

Den faglige debat om professionaliseringen

Kr. Erslev betragtes – om nogen – som grundlæggeren af moderne dansk historieforskning, og hans lille klassiske håndbog fra 1911 om Historisk Teknik er fortsat udgangspunkt for historisk-teoretiske og metodiske diskussioner blandt fagfolk. I historiografisk sammenhæng kan dette værk ses som et instrument for den historiske forsknings selvlegitimering, fordi det præsenterede et nyt videnskabssyn. Ligesom det kritiske gennembrud bør værket ses som et led i den omfattende professionaliseringsproces, de fleste videnskaber gennemgik i slutningen af 1800-årene og i begyndelsen af 1900-årene, og som adskilte den enkelte videnskab fra dens nabovidenskaber.³⁸

I forbindelse med sin introduktion af paradigmebegrebet i 1976 havde Inga Floto fokuseret på de eksterne videnskabssociologiske forklaringslementer. Hun var derfor blevet kritiseret for at overse betydningen af professionaliseringen af historieforskningen. Muligvis som en reaktion fremlagde hun i 1978 en meget indgående analyse af udviklingen i videnskabsynet hos Erslev og senere danske historikere under den historisk-teoretisk orienterede titel: *Problematismen af objektivitet*. Hun sigtede på at vise, at Erslev selv var opmærksom på de erkendelsesteoretiske svagheder i sit tidligere opsatte videnskabsmetodiske forbillede, og at Erslevs værker fortsat havde en vis teoretisk og metodisk aktualitet.

Historisk Teknik har stor betydning for undersøgelsen og vurderingen af professionaliseringen. Den koncentrerede undersøgelse af dette værk var dog, som Inga Floto påpegede, ofte sket på bekostning af interessen for Erslevs manddomsværk fra 1911: »*Historieskrivning. Grundlinier til nogle Kapitler af Historiens Teori*«. ³⁹ En undersøgelse af dette værk var vigtig for at vise udviklingen i Erslevs videnskabssyn, fordi det kunne opfattes som en korrektion af Erslevs tidligere forfatterskab. På grundlag af Erslevs tidligere arbejder var Erslev-generationen og Erslevs elever netop i 1911 i færd med at opbygge et nyt paradigme til afløsning af 1800-paradigmet, som Erslev havde vendt sig kraftigt imod. Fortsættelsen af dette arbejde blev prioriteret.

I *Historieskrivning* skelnede Erslev skarpt mellem historieskrivning og historievitenskaber. *Historieskrivningen* opfattedes som tæt beslægtet

³⁸ Floto, I.: *Problematismen af objektivitet: Historieskrivning og den dokumentariske roman*, i: HT 78, s.113.

³⁹ *Ibid.* s. 114.

med skønlitteraturen og var derfor underlagt mindre strenge krav end historievitenskaben. Ved syntesen indgik ligeledes et skabelseselement, som var af ikke-objektiv natur. Dette havde generet Erslev. Skellet mellem historievitenskaben og historieskrivning skulle efter Inga Flotos opfattelse ses i denne sammenhæng. For at redde sit objektivitetsorienterede videnskabssyn lagde Erslev sig fast på dette skel.

Både faghistorisk aktivitet og skønlitterær foretagsomhed sigter mod at sige noget om virkeligheden, men som Inga Floto erkendte, bør der skelnes mellem disse to former for intellektuel beskæftigelse. Historisk arbejde udføres under et videnskabeligt ansvar, mens fiktionslitteraturen skrives under et kunstnerisk ansvar, hvor det æstetiske ofte vil være det afgørende. Desuden er der forskel i midler til at afdække virkeligheden.⁴⁰

Ikke desto mindre fandt Inga Floto, at et skarpt skel mellem historievitenskab og historieskrivning er uberettiget. Det afgørende er her, hvad man forstår ved historievitenskab. Erslev fremkom ikke med nogen klar definition, men understregede, at det er historieskrivningens opgave at *afbilde* virkeligheden; historievitenskabens at *forstå* virkeligheden. Det sidste skulle ske gennem påvisning af sammenhænge og lovmæssigheder. Her fulgte Erslev den næsten 10 år ældre Harald Høffding, samtidens store danske videnskabsteoretiker, hvis videnskabsideal gik ud på, at kunstneren overalt søger det individuelle, mens forskeren søger det, der er fælles for individuelle fænomener.

Povl Bagge betonedede, at Erslevs skelnen mellem historievitenskab og historieskrivning hvilede på et naturvidenskabeligt orienteret videnskabsideal, som burde have fået konsekvenser. For hvis man ville klassificere discipliner, hvis resultater i sidste instans kun har individuel gyldighed, som ikke-videnskabelige, måtte man opgive at kalde historieforskning for videnskab, lød Bagges ræsonnement. Alligevel arbejdede både Erslev og Bagge ud fra den forudsætning, at historie er en videnskab, og at historisk forskning består i at søge efter sandheden.⁴¹

Inga Floto mente, at Erslevs skrift, *Historieskrivning*, skal ses i sammenhæng med hans erfaringer fra arbejdet med Danmarks Riges Historie, men der er, som hun ligeledes anførte, også en anden mulig forklaring, som Poul Nørlund er opmærksom på. Han skriver, at »den skarpsindige metodiske teoretiker måtte være klar over, at kilderne, selv når de barberes for deres vildskud, ikke rummer den fulde sandhed om

⁴⁰ Ibid. s. 115.

⁴¹ Ibid. s. 118.

fortiden«. ⁴² Historieforskning er mere end kildekritik. Erslev fremførte da også, at kildekritikken blot er en teknisk iagttagelsesmåde. ⁴³

Efter Erslevs opfattelse har historikeren to adskilte opgaver, dels at frembringe objektive og sikre kendsgerninger, dels at sammenstille disse kendsgerninger til synteseorienterede fremstillinger. Det fremgik allerede i Grundsætninger for Historisk Kildekritik fra 1892, som var forløberen for Historisk Teknik. Erslev arbejdede videre med objektivitetsproblemet, og ved indførelsen af det funktionelle kildebegreb kom han frem til en delvis løsning. Det naturlige ville have været at indarbejde det subjektive element i begge trin af forskningsprocessen, men da det var Erslev magtpåliggende at opretholde forestillingen om objektivitet som en del af legitimeringsbestrebelse over for andre forskningsgrene, disponerede han fortsat sin fremstilling i Historisk Teknik ud fra det materielle kildebegreb. Konsekvensen heraf er, at man får en objektiv kildeteknik, som fungerer uafhængigt af problemformuleringen, og man får en syntesedannelse, som er præget af det subjektive element.

Dette erslevske kildesyn fik succes i den forstand, at det blev det fremherskende. Men den todelte behandling og undersøgelse af kilderne afskar Erslev-generationen fra at forstå den intime sammenhæng mellem de spørgsmål, kilderne sættes overfor, og vurderingen af kilderne. Det fremkaldte Erslev-generationens synteseproblem. ⁴⁴

Som anført kan Erslevs videnskabsopfattelse formuleres som en stræben efter at forstå fortiden gennem påvisning af sammenhænge eller lovmæssigheder i naturvidenskabelig forstand. Denne opfattelse havde Erslev tilegnet sig så tidligt som i 1875. I en anmeldelse skrev han, at historievidenskaben i »streng forstand stræber efter at påvise den lovmæssige udvikling i menneskehedens levnedsløb, søger at finde underlovene, uden at ville fastholde historiens grundårsag og endemål«. ⁴⁵ På dette tidlige tidspunkt havde Erslev altså ingen vanskeligheder ved på det teoretiske plan at etablere synteser. Først senere kom de indre modsætninger i hans selvforståelse tydeligt frem, konkluderede Inga Floto.

Selv om Erslev anvendte sit videnskabsideal til at sondre mellem historievidenskab og historieskrivning og legitimere forskellen, kom han kun sjældent ind på dette emne. En eksplicit definition kom han aldrig med. Tilsyneladende placerede Erslev blot alle aspekter i den historiske

⁴² Ibid. s. 120.

⁴³ Om Erslevs samlede forfatterskab: Manniche, Jens Chr.: Den radikale historikertradition. Århus 1981. Dette værk indeholder et specielt afsnit om Erslevs 1900-skrifter (s.326ff).

⁴⁴ Floto, I.: Problematikeringen af objektiviteten: Historieskrivning og den dokumentariske roman, i: HT 78, s. 120.

⁴⁵ Ibid. s. 122.

forskningsproces, der ikke kan forklares ad logisk vej, som historieskrivning.

Inga Floto anførte, at den erslevske videnskabsopfattelse ikke i tilstrækkeligt omfang tager højde for historikerens praksis. Dette erfarede Erslev under arbejdet med Danmarks Riges Historie.⁴⁶ Han måtte erkende, at det var umuligt at skrive et større kronologisk afsnit af historien, som kunne honorere de krav, han stillede til historisk videnskabelig forskning. Han havde da to muligheder: Enten at tage sin videnskabelige selvforståelse op til revision og ændre den, eller at udskille historieskrivningen som noget væsensforskelligt fra historievidenskaben. Han valgte det sidste.

Det er vigtigt at notere sig, at Inga Floto i sin redegørelse for udviklingen af Erslevs videnskabsopfattelse anvendte den historiografiske forskningsstrategi, Wise anbefaler, idet hun fremhævede de steder i Erslevs forfatterskab, hvor hans videnskabelige selvforståelse og hans erkendelse af den forskningsmæssige virkelighed ikke stemte overens. Hun påviste, at Erslev var opmærksom på svaghederne i sit oprindelige kildesyn, og at han forsøgte at løse problemet ved at træffe et valg; et valg der vel at mærke ikke hvilede på objektive kriterier. Samtidig gør hun rede for, hvordan der fra Erslevs forfatterskab kunne udgå flere forskellige videnskabssyn.⁴⁷

Kildemæssigt havde Inga Flotos analyse af det erslevske videnskabssyn den svaghed, at den næsten udelukkende byggede på historikernes egne teoretiske udsagn, der afspejler deres videnskabelige selvforståelse. Hun analyserede ikke forskernes praksis. Det gjorde Manniche til gengæld meget ud af.

Manniches hovedværk fra 1981, *Den Radikale Historikertradition*, kan som så mange andre af periodens historiografiske arbejder betragtes som en oversigt og status over den forudgående historiografiske debat. Manniches værk er samtidig meget mere end det. Bogen var en meto- disk-teoretisk meget bevidst historiografisk analyse og et af periodens mest interessante forsøg på at etablere historiografien som en historisk videnskabelig disciplin med egne forskningsstrategier og analyseredskaber.⁴⁸

⁴⁶ Ibid. s. 123.

⁴⁷ Heraf kommer, at Erslev er forbillede for både Aage Friis, Erik Arup og Povl Bagge, selv om de indbyrdes står for noget væsensforskelligt.

⁴⁸ Manniches hovedværk har fået en meget fin kritik: Floto, I.: De seneste års dansk historiografiske debat, i: *Scandia* 47 (1981), s. 249ff; Bent Egaa Kristensen: En bog om den radikale historietradition, i: *Fortid og Nutid* XXXIX (1982) s. 456-470; og Harry Christensen: Erslev, positivismen og syntesen, i: *Historie, Jyske Samlinger* XV,4, s. 641ff.

Paradigmebegrebet blev diskuteret af Manniche, men han foretrak at anvende det mere uforpligtende traditionsbegreb, hvis indhold i fremstillingen alligevel i høj grad var præget af paradigmedebatten. Som Inga Floto så Manniche hovedsageligt den videnskabshistoriske udvikling som et resultat af et samspil mellem interne og eksterne videnskabs-sociologiske faktorer med hovedvægt på det eksterne – heraf titlen: *Den Radikale Tradition*. Det indebar, at der blev fokuseret på de politisk-ideologiske strømninger og ikke på det kildekritiske gennembrud; på historiesynet og ikke på videnskabssynet; og dermed på sammenhængen mellem videnskaben og det danske samfund. Der blev lagt mindre vægt på det faglige miljøes sociologiske betydning, og derved kommer man let til at undervurdere de rationel-empiriske faktorerens betydning for den forskningsmæssige udvikling.

Dette influerede naturligvis resultaterne af den historiografiske undersøgelse. Kildemæssigt fokuserede Manniche på historikerens praksis og ikke blot på hans videnskabshistoriske selvforståelse. Hvis undersøgelsen – sådan som Manniche havde til hensigt, og som bogens hovedtitel lagde op til⁴⁹ – skulle række ud over en enkelt historikers forfatterskab, skulle det teoretisk set give et mere indgående billede, men i praksis var det en næsten uoverkommelig opgave. Manniche undersøgte da også først og fremmest Erslevs forfatterskab og kom kun perifert ind på andre forfatterskaber.

Traditionelt har historieteoretikere og historiografer hæftet sig ved de videnskabsteoretiske hovedspørgsmål om den historiske kildekritik, objektivitetsbegrebet og syntesefremstillingen. Derved er kildekritikken fremstået som noget, der legitimerer, mens objektiviteten og syntesen er blevet betragtet som problemer i traditionens selvforståelse.⁵⁰

Manniche greb sagen anderledes an, fordi hans tilgang var mindre eksistentiel og mere videnskabshistorisk. Her var visse ligheder med Kuhns opgør med den traditionelle videnskabsteoretiske indfaldsvinkel til analysen af videnskabsopfattelsen,⁵¹ og det fik konsekvenser for analysearbejdet. Ved at undersøge Erslevs samlede forfatterskab og ikke bare de teoretiske skrifter, kom Manniche frem til, at Erslev ikke havde noget synteseproblem; at ideologi og videnskabsopfattelse, efter Erslevs me-

⁴⁹ Skønt undersøgelsen sigter på at analysere en hel tradition, indtager Erslev en dominerende placering i redegørelsen, mens andre forskerpersonligheder: Fridericia, Munch, Arup og Friis kun berøres perifert.

⁵⁰ Floto, I.: *De seneste års dansk historiografiske debat*, i: *Scandia* 47 (1981), s. 250.

⁵¹ Kuhns paradigmeteorien vendte i nogen grad den internationale interesse fra det videnskabs- og erkendelsesteoretiske til det videnskabshistoriske og sociologiske. Denne udvikling ses også i den danske debat, nemlig fra en næsten udelukkende koncentration om det teoretiske og metodiske til det historiografiske.

ning, var to sider af samme sag; og at sand videnskabelig metode var identisk med radikal politik – sådan som det også fremgår af Carstens Staurs analyse af udenrigsminister P. Munchs forfatterskab.⁵² Objektivitetsproblemet viste sig først i anden og tredje generation efter Erslev. Den første og til dels den anden generation var »i pagt med tiden«, fordi de repræsenterede tidens progressive tendenser, og fordi deres arbejde de facto virkede for at legitimere den økonomiske og politiske samfundsudvikling. Under sådanne forhold havde den erslevske tradition ingen syntese problemer. De problemer, som senere blev beskrevet, var simpelt hen ikke problemer, da Erslev-paradigmet brød igennem. Først senere i takt med de politiske sejre udtynnedes behovet for synteser, som legitimeringsredskab. Det skete i 1930'erne, da modsætningerne mellem ideologi og videnskabsopfattelse voksede. Manniches arbejde rehabiliterede med andre ord Erslev-generationen.

Manniches arbejde var samtidig et opgør med den periodisering, som Inga Floto og Tiemroth havde været talsmænd for. Hvis man accepterede Manniches konklusioner, var det indlysende, at Erslev-paradigmet ikke havde behov for en syntese som Arups Danmarkshistorie for at få et fuldbyrdet paradigmeskift.

Dette kom Inga Floto ikke direkte ind på i sin omtale af Manniches bog. Derimod afslørede hun, at Manniches fortolkninger rummede en del problemer. Han havde gjort meget for at forene de interne og eksterne videnskabssociologiske forklaringsfaktorer. Derved kom han til at ligge under for den erslevske traditions egen forklaringsmodel, idet den radikale syntese indeholder ideer om elementer, som leder udviklingen fremad og siden erstattes af nye elementer i pagt med fremskridtet. Dette tankemønster ses hos Manniche.⁵³ Tydeligere kunne det ikke siges, at Manniche – efter Inga Flotos opfattelse – endnu befandt sig inden for de rammer, der var fastsat af Erslev-paradigmet. Manniches analyser åbnede for og inkorporerede en række af de nyeste tendenser i historiografien, men den bar også en del af fagets problemer videre. Det gjaldt hans anvendelse af traditionsbegrebet, der udelukkende koncentrerer sig om de intellektuelle aspekter af historikerens virksomhed. Ved at fokusere så stærkt på historikerens virke i det politiske samfund underspilledes de bredere videnskabsinterne sociologiske aspekter, som netop paradigmatanken havde søgt at fremhæve. Inga Floto fastholdt, at kildekritikken spillede en væsentlig rolle for den erslevske traditions

⁵² Staur, Carsten: Den unge P. Munch. En studie i radikalismens idégrundlag, ca. 1895-1910, i: HT 80, s. 1-27.

⁵³ Floto, I.: De seneste års dansk historiografiske debat, i: Scandia 47 (1981), s. 251.

etableringsfase, hvor faget gennem professionaliseringsbestræbelser forsøgte at legitimere sig over for omverdenen. Denne udvikling havde betydning for rekrutteringen af historikere. Man tiltrak dem, der søgte at blive samvittighedsfulde embedsmænd; men jog til gengæld de mere synteseorienterede begavelser bort til fag som filosofi, teologi og kunstnerisk orienterede fagområder. Blandt andet derfor burde man ikke opgive undersøgelsen af historiefagets professionalisering og dens virkning på fagets udviklingshistorie og nuværende indhold.⁵⁴

Sammenfattende kan der i periodens historiografiske forskning og debat om det kritiske gennembrud og den erslevske tradition, ses tendenser til bevægelse væk fra den klassiske historiografiske linje og henimod noget andet, nemlig:

- *fra* de biografiske *til* de sociologiske problemstillinger og forklaringsmodeller;
- *fra* en kildemæssig koncentration om historikernes teoretiske skrifter *til* hele deres forfatterskab;
- *fra* at undersøge en enkelt forskers forfatterskab *til* en hel traditions forfatterskab.

Men denne bevægelse lå ofte mere i intentionerne end i de konkrete analyser, og bevægelsen var ikke entydig.⁵⁵ Desuden herskede og hersker der endnu uenighed med hensyn til den videnskabshistoriske grundopfattelse – det vil sige stillingtagen til, hvorvidt den forskningsmæssige udvikling foregik kumulativt og kontinuerligt, eller som en vekslen mellem normalvidenskabelig forskningspraksis og brudsituationer i form af paradigmeskift. Dette fremgår endnu tydeligere af diskussionen om periodiseringen efter den erslevske traditions gennembrud og Arups placering i den erslevske skole.

⁵⁴ Ibid. s. 252.

⁵⁵ Leo Tandrup's værk, *Ravn I-II*, København 1979, hører således mere hjemme i den traditionelle historiografi. Det samme kan siges om: Harald Ilsøe og Kai Hørby: *Historie*; i Københavns Universitet 1479-1979, bd. X. København 1980, der ligeledes er et vægtigt vidnesbyrd om, at den traditionel-klassiske historiografisk fremstilling (med vægt på de biografiske elementer, det kumulative videnskabshistoriske syn og de ikke-sociologiske drivkræfter i forskningsprocessen) opretholdt sin plads uanfægtet af kritikken.

Uenigheden om periodiseringen og det arupske paradigme

I anledning af Historisk Samfunds 75 års jubilæum udgav Den Danske Historiske Forening i 1976 en række essays, som tilsammen kunne betragtes som et supplement til Ellen Jørgensens historiografiske forfatterskab, der udelukkende behandlede perioden frem til omkring år 1900. Udgivelsen var blevet kritiseret for ikke at arbejde ud fra en overordnet problemstilling, og for »i så ringe grad« at være præget af »den gennemgribende kritik, som dog skulle være det karakteristiske ved den erslevske skole«. ⁵⁶

Kritikken var uberettiget. Der ses netop bevægelighed i indstillingen til Arup som en af dansk historieforsknings betydeligste personligheder og en markant forskel mellem forfatternes vurdering af ham. Aksel E. Christensen anså ikke overraskende Arup som Erslevs helt naturlige efterfølger, mens Povl Bagge og Erik Stig Jørgensen ikke uden videre var indstillet på at acceptere Arups selvforståelse på dette punkt. ⁵⁷

Interessen for Arups placering i dansk historieforsknings udvikling kom også til udtryk i Hans Kryger Larsens specialeafhandling om videnskabssynet og historiesynet i Arups tidlige forfatterskab, det vil sige i årene 1903-1916. Med henblik på at fremlede teoretiske og metodiske elementer i Arups praksis som historiker – som generelt må vurderes som mere pålidelige end Arups senere fremkomne teoretiske programudtalelser – analyserede Kryger Larsen alle Arups værker og artikler i den begrænsede periode. Undersøgelsen kom frem til, at Arup anbefalede og praktiserede en historisk-metodisk fremgangsmåde, som går ud på:

- At man går forudsætningsløs til kildematerialet
- At man derpå gennemfører en objektiv analyse af kilderne
- At man derpå arbejder sig frem til en syntese

Forudsætningen for en streng efterlevelse af en sådan fremgangsmåde er anvendelsen af det materielle kildebegreb. I lyset af den erkendelsesteoretiske teoretiske diskussion, der førte til positivismens død, må man dog fremhæve, at den påståede forudsætningsløshed i det mindste er en abstraktion og strengt taget er en illusion. ⁵⁸ Arups praksis er da også langt mere fleksibel, end hans teorier lægger op til.

⁵⁶ Kristiansen og Rahbek Rasmussen: Arup og de andre, i: Fortid og Nutid XXVII,2 (1977), s. 236.

⁵⁷ Ibid. s. 236f.

⁵⁸ Ibid. s. 237f.

Desuden fremhævede Kryger Larsen, at der med tiden skete en udvikling i Arups historiesyn, nemlig fra en fokusering på udenrigshandelen til landbrugsproduktionen som den egentlige drivkraft i den historiske udvikling.⁵⁹

Det var imidlertid Manniche, der først berørte periodens historiografiske hovedstridsemner: Eksistensen af et arupsk paradigme og periodiseringen af den forskningsmæssige udvikling efter det kritiske gennembrud.

I modsætning til tidligere omtalte historiografiske fremstillinger og debatoplæg var Manniches første hovedbidrag ikke præget af paradigmatanken, men må ses i lyset af den generelle interesse for det historiografiske fra begyndelsen af 1970-erne, som var forudsætningen for den intense diskussion om paradigmebegrebets anvendelighed som historiografisk analyseredskab – og mere generelt som afløser af det traditionelle videnskabshistoriske grundsyn.

På baggrund af »de seneste års stigende interesse for historieteoretiske problemer« og »det længe forsømte studium af den danske historieskrivnings historie« undersøgte Manniche i en veldokumenteret artikel den af Arup påståede forskel mellem den tysk-kritiske og den fransk-kritiske skole. Manniche argumenterede for, at der i metodisk og teoretisk henseende var tale om markante forskelle mellem de to retninger. De kunne identificeres og karakteriseres som henholdsvis en hermeneutisk-historisk og en positivistisk videnskabsopfattelse. Det står fast, at Arup befandt sig i den sidstnævnte kategori, mens det er uklart, hvem Arup ønskede at placere som medlemmer af den tysk-kritiske skole. Så meget står dog klart, at der sigtedes til potentielle og sandsynligvis aktuelle rivaler til Arup.

Det afgørende historiografiske spørgsmål var, om der med den arupske kritik af den tysk-kritiske skole var tale om en sådan distance og nyorientering, at man kunne karakterisere forskellen som paradigmatisk.⁶⁰ Fagfolk var uenige, om forskellen mellem de to udtryk for videnskabssyn er af fundamental karakter. Aksel E. Christensen påpegede, at Arup forestillede sig forskningsprocessen opdelt i to faser: en analytisk, hvor kendsgerninger udsondres; og en syntetisk, hvor kendsgerningerne samles til en helhed. Endvidere anførte Christensen, at Arup betragtede den første fase som en objektiv proces og den anden fase som en

⁵⁹ Larsen, Hans Kryger: Erik Arup. En historiografisk undersøgelse af Arups videnskabs- og historiesyn 1903-1916. Odense 1976.

⁶⁰ Manniche, Jens Chr.: Tysk-kritisk skole og fransk-kritisk skole. Et bidrag til studiet af historieteoretiske synspunkter i Danmark, i: HT 13.rk. (1975), s. 39-58.

subjektiv og mere usikker procedure.⁶¹ Det argumenterede Inga Floto imod. Hun mente, at Arup – modsat Erslev – arbejdede under forudsætning af, at også hans synteseværker var objektiv videnskab, og at det var det, som førte til striden omkring Arups Danmarkshistorie. Samtidig understregede hun, at forskellen mellem det erslevske og det arupske videnskabssyn ikke var af fundamental karakter.⁶²

Kryger Larsen, Manniche og Ladewig Petersen argumenterede for, at forskellen netop var af afgørende art. De støttede sig til Arups egne udtalelser. Som nævnt anførte Manniche, at der var tale om to forskellige videnskabsteoretiske opfattelser; nemlig en tysk, overvejende hermeneutisk-historisk videnskabsopfattelse og en fransk domineret positivistisk betragtningsmåde. Forskellen var også af metodisk art: Forenklet sagt drejede det sig om valget mellem beretningsudnyttelse og levnsudnyttelse af kilderne. Med en vis godmodig skadefryd hæftede Inga Floto sig ved, at man ved at følge Arups selvforståelse gjorde brug af netop den beretningsslutning, som Arup selv tog afstand fra.⁶³ Ifølge denne fortolkning var der altså ingen tvivl om, at forskellen mellem Erslevs og Arups videnskabsopfattelse og historiske metode var af fundamental art. Inga Floto erkendte dog, at fortolkningen kunne vise sig at være korrekt, men at det ville kræve en indgående undersøgelse at påvise, at det forholdt sig sådan.

Der herskede ligeledes uenighed med hensyn til, hvem Arup forestillede sig som medlemmer af den tysk-kritiske skole. Manniche mente, at Arup havde tænkt på Johs. Steenstrup, Aage Friis og Vilh. la Cour; Tiemroth argumenterede for det synspunkt, at Arup blandt andre sigtede mod selveste Kr. Erslev, men understregede dog samtidig, at forskellen mellem de to skoler ikke var af fundamental art.⁶⁴ Det forfægtede Manniche og Ladewig Petersen til gengæld. Ladewig Petersen talte direkte om Det Arupske Paradigme,⁶⁵ og anførte, at dette synspunkt fremgik af både eksplicite udtalelser i samtiden og undersøgelser af strukturen i Arups forfatterskab.

Odense-gruppen mente, at striden om Arups Danmarkshistorie faldt inden for rammerne af normalvidenskabelig forskningsaktivitet. Christensen og Rahbek Rasmussen betragtede Danmarkshistorien som en

⁶¹ Christensen, Aksel E.: Indledningen til: Erik Arup: Udvalgte afhandlinger og anmeldelser I. København 1977, s. 6.

⁶² Floto, I.: Erik Arup og hans kritikere, i: HT 78 s. 477.

⁶³ Ibid. s. 479.

⁶⁴ Tiemroth, J.H.: Fra Kr. Erslev til Niels Steensgaard, i: Fortid og Nutid XXVIII (1979), s. 20 f.

⁶⁵ Ladewig Petersen, E.: Omkring Erik Arup, i: HT 78 s. 139.

enkelstående, paradigmeoverskridende syntese; men som tidligere anført, gik Tiemroth så vidt som til at betegne den som Erslev-skolens paradigmeopfyldende syntese. På baggrund af de øvrige fremførte synspunkter var Tiemroths konklusion overraskende, og den bidrog ganske givet til at så tvivl om paradigmebegrebets anvendelighed som historiografisk analyseredskab.

Meningerne var ligeledes delte med hensyn til, hvordan Arups Danmarkshistorie blev modtaget af samtiden. Aksel E. Christensen påpegede, at modstanden mod dette værk gik på dets helhedssyn, det vil sige de elementer, der i Tiemroths terminologi indbefattedes i begrebet historiesyn. Ladewig Petersen og Kryger Larsen opretholdt det synspunkt, at kritikken tillige gik på videnskabsopfattelsen. Ladewig Petersen gik så langt som til at påstå, at Arups samtid simpelt hen ikke gennemskuede den egentlige forskel mellem Arups og »de andres« historiske metode. Det afviste Inga Floto. Hun anførte, at synspunktet i bedste fald manglede bevis. Harald Nielsen fortolkede Arups historieskrivning som radikal videnskabelighed, og Lis Jacobsen brugte betegnelsen, apriorisk historieskrivning. I virkeligheden mente de begge, at der var tale om ideologisk historieskrivning. Poul Nørlund fremhævede, at Arups indsats mere lå i problemstillingen og tilrettelæggelsen af kildematerialet, end i bearbejdelsen af kilderne. Selv anførte Arup i Redegørelsen for min Danmarkshistorie, at »historikeren har den pligt ud af de primære kilder at udsondre de kendsgerninger, som disse meddeler ham, og dernæst efter eget bedste skøn at sammensætte disse kendsgerninger til en skildring. Deraf kommer den store forskel mellem min vurdering af kilderne og andre kildekritikeres«. ⁶⁶ På dette grundlag kom Inga Floto til den slutning, at Arups samtid faktisk forstod, hvori forskellen bestod, og at den drejede sig om, hvordan tingene hang sammen og ikke i behandlingen af kilderne som sådan.

Historiograferne er stort set enige i, at Arups faglige aktivitet fik en skoledannende eller paradigmatisk effekt. Både Albert Olsen, Astrid Friis, Aksel E. Christensen og andre af Arups elever holdt for en tid fast ved Arup som deres forbillede. Senere kan der påvises brud mellem Arup og hans elever.

Ud fra en bestemt fortolkning af begrebet kan man derfor udmærket tale om en paradigmatisk effekt. Det samme kan siges med hensyn til Arups metodiske princip om, at levnsslutninger altid bør foretrækkes fremfor beretningsslutninger. Men som Inga Floto fremhæver, blev

⁶⁶ Arup, Erik: Redegørelse for min Danmarkshistorie, gengivet i: Arup, Erik: Danmarkshistorie III (udg.v. Aksel E. Christensen) 1955 (1967), s. 259.

Arups principielle holdning til levnsslutningen netop ikke forkastet af hans kritikere. Der var tværtimod her tale om en naturlig videreudvikling af Erslevs metodiske synspunkter. Arup stod derfor logisk inden for rammerne af den erslevske tradition. Hun mente end ikke, at Arups materialistiske historiesyn udgjorde nogen anstødssten for samtidens historikere. Arups Danmarkshistorie betegnede ganske vist en brudsituation for det kritiske paradigme i dansk historieskrivning, men paradigmet holdt.

På dette punkt ses en tydelig afstandtagen fra Tiemroths fortolkning af Danmarkshistorien som den erslevske traditions paradigmeafbyrdende syntese. Den var hun blevet skeptisk overfor – muligvis på grund af dels Manniches påvisning af en vellykket Erslev-syntese, men vel også i lyset af samtidens manglende slutten op omkring Danmarkshistorien.⁶⁷

Spørgsmålet om Arups styrkeposition i forhold til andre forskerpersonligheder opfattedes meget forskelligt. I bitter sindsstemning skrev Arup på et tidspunkt, at Johannes Steenstrup til sin død i 1935 dominerede den danske historikerverden; Ladewig Petersen hævdede, at Arup beherskede scenen i hele første halvdel af vort århundrede; og Inga Floto afviste begge påstande.⁶⁸ Både Steenstrup og Arup var ideologisk orienterede syntesehistorikere, der skrev ud fra en helhedsopfattelse. De tog begge udgangspunkt i videnskabsksterne problemstillinger. Anderledes forholdt det sig med deres elever. De lod sig lede af videnskabsinterne problemstillinger. Det var derfor hverken Arup eller Steenstrup, der sejrede, men derimod Lauritz Weibull, som med sit empiriske videnskabsideal veg tilbage for de store sammenfattende synteser. Han foretrak logisk sammenhængende analyser af begrænsede emner – og heri lignede han Erslev. I sine kildekritiske synspunkter ligger Weibull tæt op ad Arup. Medens Arup hentede sit historiesyn og dermed sine spørgsmål fra egne erfaringer og indtryk som politisk engageret samfundsborger, hentede både Weibulls og Arups elever inspiration til deres problemformuleringer fra forskningsdiskussionen. For Arups elever var der derfor tale om normalvidenskabelig forskningspraksis.⁶⁹

Sammenfattende kan der således konstateres markante meningsforskelle blandt periodens historiografer, både m.h.t. valg af forskningsstrategi, periodisering af den historisk videnskabelige udvikling og andre vigtige fortolkningsspørgsmål. I paradigmatisk forstand er uenighed

⁶⁷ Floto, I.: Erik Arup og hans kritikere, i: HT 78 s. 497.

⁶⁸ Ladewig Petersen, E.: Omkring Erik Arup, i: HT 78 s. 139; Arup, Erik: *Historie ved Københavns Universitet 1537-1937*, i: *Scandia* XI (1931), s. 13; og Floto, I.: Erik Arup og hans kritikere, i: HT 78 s. 497.

⁶⁹ *Ibid.* s. 498.

blandt forskerne ikke i sig selv ensbetydende med krise, men her er der tale om fundamentale meningsforskelle. Der ses således mindst to ufornelige grundopfattelser af den videnskabshistoriske udvikling: Én lægger hovedvægten på de videnskabsinterne forklaringsfaktorer af enten logisk-empirisk karakter eller videnskabssociologisk karakter. En anden fokuserer på de økonomiske, samfundsmæssige, politiske og kulturelle strømninger og forhold.

Valget af historiografisk forskningsstrategi får konsekvenser for fortolkningen og fremstillingen af den videnskabshistoriske udvikling. Lægges der vægt på de videnskabsinterne faktorer, fremkommer næsten automatisk et billede af en kontinuerlig og fremadskridende udvikling. Fokuseres der på de eksterne sociologiske forhold, fås let et billede præget af vekslen mellem brudsituationer og kontinuitet.

Dette fremgår også af den del af den historiografiske aktivitet, der beskæftigede sig med den internationale udvikling.

Dansk bidrag til international historiografisk forskning

Dansk historiografisk aktivitet i årene 1975-1985 var ikke begrænset til kun at omhandle den forskningsmæssige udvikling i Danmark.

Den amerikanske idéhistoriker og historiograf, Georg G. Iggers, havde forlængst slået sit navn fast som en af nutidens »mest veletablerede forskere af nyere europæisk historieforskning«. Det skete allerede i 1968 med udgivelsen af standardværket, *The German Conception of History. The National Tradition from Herder to the Present*, som indgående analyserer samspillet mellem politik og videnskab. I 1975 offentliggjordes hans redegørelse for udviklingen i historieforskningen i årene efter Anden Verdenskrig i det ambitiøse værk, *New Directions in European Historiography*.⁷⁰

Det interessante i vor sammenhæng er: At der i 1980 forelå en dansk udgave af Iggers værk; at det fremstående historiografiske makkerpar, K. K. Kristiansen og Rahbek Rasmussen, stod for oversættelsen og redigeringen af bogen; og at den i et efterskrift blev kommenteret af en af de førende historieteoretikere herhjemme, Bernard Eric Jensen. Tilsammen skulle det sikre en kvalificeret introduktion af Iggers fremstilling og af hans grundsynspunkter. Alt i alt blev værket da også vel modtaget af de danske anmeldere.

Iggers fremstilling var en undersøgelse af nogle udviklingslinjer i

⁷⁰ Jensen, Bernard Eric: Iggers som historiograf. Efterskrift til den danske oversættelse af Iggers, G.G.: *New Directions in European Historiography 1975* (da. 1980), s. 177ff.

vestlig historieforskning, som forekom forfatteren repræsentative for de forsøg, der fra forskellige sider var blevet gjort for at etablere et grundlag for en historisk samfundsvidenskab. Der sigtedes ikke som sådan på at give en udtømmende beskrivelse af periodens udvikling. Undersøgelsens grundlag var en analyse af nogle centrale værker i forskellige nationale skoler, nemlig den tyske historisme, den franske annalestradition, den tyske historieforskning efter historismen, samt den marxistiske historieforskning i Central- og Vesteuropa. Et afsnit om amerikansk historieforskning var ikke medtaget i den danske oversættelse.

Ifølge anmeldere lå bogens fortrin i dens informative kvaliteter. Man beklagede, at kronologien var anvendt som det strukturerende princip. En af anmelderne fandt det utilfredsstillende, at Iggers nøjedes med at konstatere eksistensen af fundamentale forskelle i opfattelsen af de forskningsteoretiske og metodiske forudsætninger. Forfatterens hensigter blev således ikke opfulgt af et tilstrækkeligt tilfredsstillende resultat.⁷¹

Udgivelsen i 1985 af Inga Flotos redegørelse for udviklingen af den vestlige verdens historieskrivning i nyere og nyeste tid var alene på den baggrund et bemærkelsesværdigt dansk bidrag til den internationale historiografi.

Vurderet efter »indpakningen« var Inga Flotos fremstilling tilsyneladende ikke et særligt ambitiøst arbejde. Bogen var et bestillingsarbejde – omend af de meget velkomne for forfatteren. Set i forhold til emnets omfang og karakter havde forfatteren været tvunget til at følge en stram tidsplan. Udgivelsen havde desuden kun et dansk-nationalt sigte, idet bogen blot udkom på dansk.⁷²

Alligevel er der grund til at hæfte sig ved værket. For det første siger det noget om Inga Flotos historiografiske forfatterskab; for det andet kan det siges at markere afslutningen på den intense historiografiske aktivitet i årene 1975-1985.

Før introduktionen af paradigmebegrebet havde Inga Floto vist interesse for det historiografiske. I Festskrift til Povl Bagge gav hun en oversigt over Gerhard Ritters forfatterskab med vægt på at belyse relationerne mellem videnskab, ideologi og politik.⁷³ Endnu tidligere viste hun inter-

⁷¹ Ladewig Petersen, E. (anm.) i HT 82,1 s. 155f, og Løe, Hakon (anm.), i: Fortid og Nutid XXIX, 3 s. 518ff.

⁷² Floto, I.: Historie. Nyere og nyeste tid. København 1985, s. 9. Carl-Axel Gemzell beklager, at bogen ikke kommer ud til et større sprogområde, og han ser frem til en oversættelse. Scandinavian Journal of History 1986, vol. 11. 1.

⁷³ Floto, I.: Historie – bekendelse – politik. Gerhardt Ritters forfatterskab, i: Festskrift til Povl Bagge. København 1972, s. 49-70.

esse for tysk historiografi ved at give en oversigt over Fischer-Debatten,⁷⁴ og i Festskrift til Sven Henningsen behandlede hun samme emne i artiklen: Fra Fischer-kontrovers til Wehlers Kejserrige. Tendenser i Vesttysk Historieskrivning i 60-erne og 70-erne.⁷⁵ Ladewig Petersen vurderede denne artikel højere end de tilsvarende afsnit i Iggers fremstilling.⁷⁶ Spørgsmålet forud for udgivelsen af hendes store værk om europæisk og amerikansk historieskrivning var derfor, om hun kunne leve op til forventningerne. Det viste sig at være tilfældet.⁷⁷

I vor sammenhæng er det vigtigt at notere sig, at Inga Flotos fremstilling kun i mindre omfang tillagde paradigmatanken betydning som historiografisk analyseredskab, men alligevel holdt fast ved dets anvendelighed til periodiseringen af fremstillingen. Ikke overraskende lagde hun afgørende vægt på de eksterne videnskabssociologiske forklaringsfaktorer. Det irriterede den fremtrædende norske historieteoretiker, Ottar Dahl, som påpegede, at Kuhns paradigmatheori fokuserer på andre former for videnskabelig aktivitet end historieforskningen. Han afviste, at man kan tale om en vekslen mellem normalvidenskabelig og ekstraordinærvidenskabelig forskningsaktivitet; også i historieforskningens udviklingshistorie. Han fastholdt det præ-kuhnske standpunkt, at der kan ses en konstant revolution med stadig strid mellem paradigmer om fundamentale såvel som om mindre principielle spørgsmål. Desuden stillede han sig skeptisk over for påstanden om så dybtgående paradigmeskift i historieforskningen, som dem, Kuhn beskrev i sin fremstilling af udviklingen i naturvidenskaberne. Generelt opretholdt Ottar Dahl den videnskabshistoriske grundbetragtning, at det er rigtigst at tillægge de videnskabsinterne faktorer den afgørende betydning for udviklingen, hvorved kontinuiteten fremhæves. Desuden kritiserede han Inga Floto for i for høj grad at se forholdet mellem videnskab og samfund som en ensrettet bevægelse og ikke som et vekselspil.⁷⁸

Som det fremgår heraf var spørgsmålet om paradigmatheoriens anvendelighed i historisk forskning ikke uden en vis aktualitet, omend de skarpe hjørner var slebet noget af.

⁷⁴ HT 12. rk. II s. 111-128.

⁷⁵ I Festskrift til Sven Henningsen. København 1989, s. 91-113.

⁷⁶ Ladewig Petersen, E. (anm.): Iggers: Moderne historievitenskap, i: HT 82, s. 157, note 4.

⁷⁷ Rüdiger, Mogens: Historievitenskap i det 20. århundrede, i: Fortid og Nutid XXXIII, 3 (1986), s. 216-224.

⁷⁸ Dahl, Ottar (anm.): Inga Floto: Historie. Nyere og nyeste tid, i: HT 87,1 s. 100-103.

Sammenfatning: Brud eller kontinuitet

Debatten om professionaliseringen, Erslevs videnskabsideal og især periodiseringen viser, at der blandt fagfolk var uenighed om væsentlige metodiske og fortolkningsmæssige spørgsmål. Det fremgår meget tydeligt af de to uforenelige grundopfattelser af den historisk-videnskabelige udvikling. Den ene lagde stor vægt på betydningen af de politiske forhold og de kulturelle strømninger i samfundet og kom til det resultat, at udviklingen er præget af brudsituationer. Den anden fokuserede på de videnskabsinterne sociologiske forhold og gav et billede af en overvejende kontinuerlig udvikling.

Periodens historiografiske hovedbidrag viser dog også en tendens til at støtte nye betragtningsmåder og indfaldsvinkler. Der ses således bestræbelser på,

- at undersøge historikerens samlede forfatterskab, der belyser historikerens praksis og ikke blot tekster, der indeholder historikerens eksplicite programudtalelser om teoretiske og metodiske problemer,
- at redegøre for en hel traditions forskningsproduktion og ikke blot en enkelt historikers forfatterskab,
- at inddrage både interne og eksterne videnskabssociologiske forhold og ikke blot fokusere på biografisk-anekdotiske eller snævre videnskabs-teoretiske aspekter.

Henimod slutningen af den her behandlede periode var der også mindre interesse for at beskæftige sig med anomalierne og en tilsvarende voksende koncentration om emner, der må betegnes som normalvidenskabelig forskningsaktivitet. Ifølge Kuhn skulle de tyde på, at krisen der taltes så meget om i periodens begyndelse, blev overvundet. Det accentuerer det spørgsmål, om der i perioden blev dannet et nyt historiografisk paradigme.

KONKLUSION

Hovedsigtet med denne fremstilling har været, dels at undersøge hvorvidt der i perioden 1975-1985 blev etableret en ny dansk historiografisk forskningstradition, dels at give en oversigt over udviklingen af den historiografiske forskningsaktivitet inden for denne periode.

Redegørelsen tager udgangspunkt i den internationale debat om Thomas P. Kuhns videnskabsyn og hans videnskabshistoriske grundop-

fattelse. Det påvises, at mange af de videnskabssteoretiske indvendinger, der kan fremføres mod grundprincipperne i den kuhnske paradigmatanke også er blevet anvendt i den danske debat om paradigmebegrebets anvendelighed til historiografiske undersøgelser. I praksis er der da også store vanskeligheder med at tilpasse og operationalisere Kuhns begrebsapparat til studiet af dansk historiografi. Det viser sig blandt andet ved, at der er stor variation i fortolkning og brug af paradigmatanken.

Den grundlæggende uenighed vedrører spørgsmålet, om hovedvægten skal lægges på de interne eller eksterne videnskabssociologiske forklaringsfaktorer. Det har betydning for periodiseringen og beskrivelsen af historieforskningens udvikling. Resultatet af Tiemroths gennemførte og stringente brug af paradigmebegrebet har muligvis i særlig grad givet anledning til en voksende mistillid til dets anvendelsesmuligheder, fordi beskrivelsen af lange krisesituationer og korte perioder med normalvidenskabelig forskningspraksis gør begrebet normalvidenskab meningsløst, og fordi påstanden om Arups Danmarkshistorie som Erslevskolens paradigme fuldbyrdende syntesefremstilling står i skærende kontrast til samtidens reaktion på dette ekstraordinære værk.

Alligevel fjerner dette ikke hovedindtrykket af, at der i perioden – blandt andet under indflydelse af debatten om paradigmatankens anvendelighed – ses en kritisk afstandtagen fra det traditionelle videnskabsbegreb, det tidligere dominerende videnskabshistoriske grundsyn og den klassiske historiografi. Desuden kan der konstateres tendenser til nytænkning og vilje til at samles om noget nyt. Der ses en kritisk distance fra den opfattelse, at den forskningsmæssige udvikling næsten udelukkende er styret af empirisk-objektive og logisk uangribelige erkendelselementer, og en tilsvarende stigende forståelse for og tilslutning til at betragte forskning som en aktivitet i et videnskabeligt samfund, der er præget af både egne indre forhold og de politiske, økonomiske og kulturelle forhold i det omgivende samfund. Der er også en større skepsis over for påstanden om, at den videnskabelige aktivitet resulterer i kumulative, kontinuerlige og næsten automatiske erkendelsesfremskridt.

I praksis viser disse tendenser sig blandt andet ved, at den nye historiografiske forskning betoner nødvendigheden af

at undersøge historikerens praksis, som findes i forskerens samlede forfatterskab (levnsudnyttelsen) frem for historikerens teoretiske og metodiske selvforståelse (beretningsudnyttelsen), der er forholdsvis let at finde, men som ofte udtrykker opfattelser, der ligger langt fra forskerens praksis.

at undersøge hele skolers eller traditioners videnskabelige produktion fremfor en enkelt historikers forfatterskab, og

at undersøge vekselvirkninger mellem det videnskabelige samfund og det omgivende samfund.

Hvorvidt man vil betragte dette som tegn på en ny historiografisk forskningstradition, afhænger af, hvor snævert man vil definere en forskningstradition. Man bør være opmærksom på, at der endnu ikke er gennemført en forskning, der helt lever op til de her fremsatte idealer, som er meget vanskelige at praktisere. Man mangler således endnu et standardværk eller dén historiografiske syntesefremstilling, som skal samle historiograferne. Desuden kan den manglende beskæftigelse med historiografien efter 1985 vel næppe stå i stedet for normalvidenskabelig forskningspraksis? Endelig kan den historiografiske nytænkning også ses som en logisk videreudvikling af den klassiske historiografiske forskningstradition.

SUMMARY

*The Establishment of a Danish
Historiographic Research Tradition
1975-1985*

BENT RAYMOND JØRGENSEN

The 1970s and the first half of the 1980s witnessed a unique and benchmark profusion of intensive historiographical research and debate among Danish professional historians. It was extraordinary in three respects: 1) debate on the historical development of Danish historical research was in itself unusual; 2) the substance of research and debate critically dissociated itself from essential elements in the Danish professional tradition; 3) new, comprehensive approaches were proposed as alternatives to the »traditional« views.

The present study has two main objectives: the first is to examine to what extent a new Danish historiographic tradition was established during the decade from 1975 to 1985; the second is to present an overview of the development of historiographic research in that period.

Starting with an account of the international debate unleashed by Thomas S. Kuhn's conception of science and his fundamental view of its historical development, the study shows that many of the objections levelled against Kuhn's paradigm model from the viewpoint of a theory of science are also employed in the Danish debate on the usefulness of the model in historiographic studies.

Actual attempts to apply Kuhn's conceptual apparatus to the study of Danish historiography exhibit considerable problems of adaptation and operationalization. This is made clear, among other things, by great variation in the interpretation and use of the paradigm concept.

The basic disagreement is on the question of whether the main emphasis – from the viewpoint of the sociology of science – should be put on internal or external explanatory factors. This is important for the periodization and description of the development of history research. The results of Tiemroth's thorough and stringent utilization of the paradigm concept may have given special impetus to a growing distrust of its applicability, because the description of long crisis situations and short periods of normal scientific research practice render the concept of normal science meaningless, and because the claim that Arup's *History of Denmark* represents the paradigm-consummating synthesis of the Erslev school stands in such stark contrast to the contemporaneous reaction to that extraordinary work.

Nevertheless – and, in part, because of the influence of the paradigm debate – the principal impression of the period is persistently one of critical dissociation from the traditional concept of science, which had previously dominated the basic conception of the history of science and classical historiography. Furthermore, tendencies can be observed towards innovative thinking and a desire to converge on something new. There is, increasingly, a critical rejection of the idea that the development of research is guided almost exclusively by empirical-objective and logically unassailable elements of cognition. This is matched by a growing understanding of and assent to the conception that research is an activity that takes place in a scientific community influenced both by its own internal conditions and by the political, economic and cultural conditions of its societal environment. The period also evidences greater skepticism towards the claim that scientific activity generates cumulative, continuous and almost automatic cognitive progress.

The practical signs of these tendencies of the new historiographic research are manifested in part by the emphasis it places on the need to examine: 1) the entirety of a given historian's production, as opposed merely to theoretical and methodological expressions of self-understanding; the latter are readily available, but often at odds with actual practice; 2) the scientific production of entire schools or traditions, as opposed merely to the authorship of a single historian; and 3) the scientific community's and the societal environment's reciprocal influence.

The extent to which one is disposed to see these traits as indications of a new historiographical tradition will depend on how narrowly the latter is defined. One should take note that no historiographer as yet has been able to fully abide by the precepts noted above, and that their observance in practice proves quite difficult. There is still no standard work that can be consulted, and *the* historiographical synthesis that might draw historiographers together has yet to appear. Moreover, it seems highly questionable that the lack of interest in historiography after 1985 can be said to represent »normal« research practice. Finally, innovative historiographic thinking could also be seen as a further logical development of the classical tradition.

Translated by Michael Wolfe